

(əvvəli ötən sayımızda)

Landsberger Ankara universitetinin jurnalında dərc etdiyi məqalədə 3-cü minilliyə aid sumer sənədlərində mədəni baxımdan önəmli əhəmiyyətə malik əkinçiliyə aid apin (xış), engar (cütçü), uluşin (buğda piva-si), nimbar (xurma ağacı), nukarib (bağban), taskarin (fıstıq ağacı)sözləri, simug (dəmirçi), tibira (metalçı) kimi terminlərin, Buran, İdiqla, Hubur kimi çay adlarının sumercə olmadığını iddia edirdi. Landsberqer əkinçilik metodları və istehsalla əlaqədar vərdişlərin sumerlərə deyil, onlardan öncəki sakinlərə aid olduğu haqqında müəllifdir. O Sumer olmayan bu qədim sakinləri protoefratlar adlandırmışdır. Arxeoloqlar Sumerdə aşkar edilən qədim mədəniyyəti Ubeyd mədəniyyəti adlandırmışlar və bu ilkin mədəniyyətin sumer olmayan protoefratlara aid olduğu fikrini irəli sürmüşlər". (Kramer S. 1963, Səh. 41)

Sumerlərin dillərində və yer adlarında mövcud olan qeyri sumer sözlərinin İkiçayarasının sumerlərə qədərki daha qədim sakinlərinə aid olması və sumerlərin mixi yazı sistemini və digər mədəniyyət ünsürlərini özlərindən əvvəl mövcud olan daha qədim avtohton xalqdan əxz etdikləri haqqında elmi mübahisələr uzun illər ərzində davam etmişdir.

Oksford Universitetinin 1970-ci ildə nəşr etdiyi 9 cildlik "Qədim tarix" adlı fundamental əsərdə B.Landsberqerin İkiçayarasının sübstrat dili və sumerəqədərki "protoefrat" xalqı nəzəriyyəsi ilk dəfə elmin son nəliyyətləri əsasında elmi dəlillərlə təzib edilmişdir. Həmin əsərin 1-ci cildində yazıldığına görə "bəzi bilim adamları samilərin İkiçayarası regionunda sumerlərdən daha qədim tarixə malik olduqlarını və onlara önəmli təsir göstərdiklərini iddia edirlər. Lakin bütün bu iddialar gerçəklikdən çox uzaqdır və faktlarla təsdiq olunmur". (The Cambridge Ancient History. Prolegomena and Prehistory. V 1, P 1, 1970, Səh. 147)

Assurologiya elmində belə bir fərziyyə irəli sürülmüşdür ki, Babilin, yəni Mesopotamiyanın mədəni varislik prosesində tarixi ardıcılıq baxımından bir fasilə mövcuddur və bu fasilə regiona sumerlərin gəlişi ilə əlaqədardır. Bu görüşə görə Sumerlər İkiçayarasına mö. IV minilliyin son dövründə Ubeyd mədəniyyəti başa çatdıqdan və ya III mi-

antropoloji dəlillərlə sübut edərək yazırdılar ki, əldə olan nümunələrə əsasən ən erkən dövrlərdən etibarən Mesopotamiya insanların malik olduqları antropoloji tiplərinümümi varisliyini izləmək mümkündür. Bütün məlum yaş səviyyələrində Qafa tasları bənzər dolixokefal və braxikefal qarışımından ibarət eyni tipə malikdirlər. (The Cambridge Ancient History, 1970, Səh. 151)

Həmin əsərdə yazıldığına

Ələsgər Siyablı

Dünya tarixinin Turan dövrü

nilliyin başlarına aid Uruk və Cəmdət Nəsr mədəniyyətlərindən sonra gəlmişlər və onların gəlişi boyalı saxsı qablardakı ornament dəyişikliyi ilə də təsdiq olunur. Lakin Oksford universitetinin dərc etdiyi əsərdə əks olunduğu kimi Babilə son illə-

rin arxeoloji araşdırmaları nəticəsində məlum olmuşdur ki, burda qədim məskənlərin mövcudluğu Ubeyd mədəniyyətindən daha erkən dövrlərə aiddir və mədəniyyətlərdəki varislikdə hər hansı bir fasilə mövcud deyil. Məsələnin mahiyyəti bundan ibarətdir ki, saxsı qablar və inşaat üslubunda baş verən dəyişikliklər etnik mənsubiyyətdə və dildə hər hansı bir dəyişikliyin baş verdiyinin göstəricisi deyil.

Müasir dövrün sumeroloqlarından olan D.Pottun qənaətinə görə Spayserin mühakimələrinin bir çoxu saxtadır və xüsusən də onun Cəmdət Nəsr mədəniyyətinin (m.ö. 3100-2900) etnik mənşəyi haqqında fikirləri yanlışdır. Bununla belə onun mühakimələri bu gün də özünə bir çox tərəfdar toplamış və B.Landsberqerin geniş tədqirinə və şərhinə səbəb olmuşdur.

Kembric "Qədim tarix" in müəllifləri "protoefrat" nəzəriyyəsinin əsassızlığını arxeoloji və

görə Sumerlərin samilərdən daha öncə İkiçayarasında məskunlaşdıqlarını sübut edən başlıca dəlillərdən biri Sumer şəhərləri yaranmadan öncə bu ərazidə mövcud olan Fərat, Dəclə, Habur, Balix çaylarının və onların çoxsaylı qollarının adlarının sumercə olmasıdır. Əgər bu çayların hər hansı birinin qədim adı sami dilində olsaydı, o zaman samilərin sumerlərdən öncə və ya onlarla eyni zamanda İkiçayarası ərazisinə gəldikləri sübut edilmiş olardı. Lakin belə bir sübut mövcud deyil. Qədim dünyanın digər hissələrində olduğu kimi Mesopotamiyada da çayadları həmin ərazidə ilkin məskunlaşmış qədim xalq məxsus dilin daşıyıcılarıdır.

Sumer dilində Fərat çayının adı Buran adlanır, alman sumeroloqu Delitç sözün kökünün sumercə Bur olduğunu və mənasını "güclü su qaynağı" kimi tərcümə edir, onun fikrincə Habur çayının adı da bu sözdən yaran-

madır və eyni mənə kəsb edir. Türk dillərində kökü Bur olan və su ilə əlaqədar "burulğan", "boran" kimi sözlər mövcuddur.

Dəclə Sumerçə İdiqla adlanır və Delitç bu sözü "axan çay" kimi tərcümə edir. Habur adı Sumerçə Hen-bur, Habburu sözüdür və Sumerçə Hubur şəklində ifadə olunur, mənası "çiçəklənən gövdə" deməkdir. Sumerdə Hubur yeraltı dünyanın "məhsuldar çayı"nın adıdır. Mesopotamiyada Balix çayının adı Sumerçə Çay tanrısının adıdır və kralların siyahısında tanrı ünvanına malik olub Tufandan sonra Kişinik kralı olmuş Etanenin oğlu kimi qeyd olunmuşdur. Balix Etanadan sonra Kişin kralı olmuşdur. (The Cambridge

zün mənasını "çoxlu, bol" balıq kimi izah edir. Lakin sakların Azov dənizinə verdikləri Karbalıq adının indiyə qədərki izahları yanlışdır. Balıq sözü Sumer dilində su və çay adı ilə əlaqədar olub həmçinin mənalı da daşıyır. Qədim türk dilində də Balıq çay sahilində salınmış şəhər anlamı ilə yanaşı lili, lehmə, zığ, palçiq, yəni sulu bataqlıq yer anlamındadır. (DTS, 1969, Səh. 8)

Məlum olduğu kimi Azov dənizinin sahilləri böyük bataqlıq ərazilərdən ibarətdir və məhz buna görə də turanlı iskitlər bu dənizi böyük bataqlıq anlamında Karbalıq adlandırdılar.

Müasir dövrün görkəmli assuroloqu Gonzalo Rubio sumer dilinin müasir araşdırma nəticələrinə əsasən Landsberqerin və Kramerin sumer dili ilə əlaqədar "substrat" nəzəriyyəsinin əleyhinə çıxır və bu məsələ ilə əlaqədar irəli sürülən fikirləri təhlil edərək yazır: "Landsber-

Ancient History, T 1, 1971, Səh. 148)

Öküz də qədim türkcədə çay anlamı daşıyıb və həmçinin öküz-buğa deməkdir.

Balix-qədim zamanlarda Mesopotamiyanın şimalında çay idi və Harranın yaxınlığından axaraq Fərata birləşən qolu idi. Balix şəhəri isə Sumerin qədim Ubeyd dövründə həmin çayın sahilində yerləşirdi. Qədim türk dilində də Balix çay anlamındadır və Turanın qədim Bəlx şəhərinin adı da bu çay adından götürülmüşdür. Bulqar türklərinin adı da Balix adından Balıqer, yəni çay xalqı deməkdir.

Həmdullah Qəzvininin 1340-cı ildə yazdığı "Nüzhət ül-Qülub" əsərində Güney Azərbaycanın Savə bölgəsində Qutluq Balıq (müqəddəs şəhər) adlı şəhərin adını çəkir.

İskitlər Azov dənizini Karbalıq adlandırdılar. Bu sözün mənasını indiyədək müxtəlif şəkildə, o cümlədən "böyük balıq" kimi izah edirlər. İ.Miziyev bu sö-

qerin proto-efrat sözləri kimi təqdim etdiyi sözlərin etimologiyasını sumer dilinin müasir araşdırması səviyyəsində yanaşdığı zaman onların sumer kökenli olduqları meydana çıxır. Məsələn, onun proto-efrat dilinə aid etdiyi "bahar" sözünün mənası su sincabı olub, sami dilində "bhr" kökündən yaranıb mənası "qazmaq" deməkdir. Dyakonov da "banana" sözündə olduğu kimi təkrarlanan hecalardan ibarət olan sumer sözlərinin bu dilə aid olmadığını qeyd edir. Emberlinq sumer dilindəki "banana" və ya təkrarlanan hecalardan ibarət sözlərin başqa bir qeyri sumer dilinə aid olduğunu rədd edir və bu sözlərin adlandırma praktikası gedişində və inzibati stenoqrafiyası ilə əlaqədar yarıdaqları fikrini irəli sürür, onların akkad adları ilə əlaqədar olduğunu bildirir". (G.Rubio. Journal of Cuneiform Studies. Vol. 51, 1999, Səh. 2-3)

(ardı gələn sayımızda)